

LA SUBSTITUCIÓ AL BAIX GAIÀ DURANT EL SEXENNI REVOLUCIONARI (1868-1874)

Josep A. Collazos Ribera

La substitució home per home en el servei militar fou una realitat emparada legalment, vigent a l'Estat espanyol entre els anys 1837 i 1912. Totes les lleis de reclutament que sorgiren durant l'esmentat període —excepte en la Primera República—, mantindran la figura del substitut com una possibilitat d'eludir l'obligació del servei de les armes, compartint-lo, diverses vegades amb l'altre mètode, la redempció absoluta en metàl·lic. L'existència de la substitució i la redempció, per altra banda, era reflex d'una situació de la qual les autoritats eren conscients: el rebuig social envers el servei militar obligatori, contra el que es va conèixer popularment com la *contribució de sang*. Però, a més, aquests dos sistemes també introduïen un element de desigualtat dins la societat, ja que solament en podien gaudir els qui disposessin dels diners suficients per poder-s'ho pagar, contradient així la idea base que inspirà la creació del servei militar obligatori: que tothom, sense distinció ni privilegi, havia de servir a les armes⁽¹⁾. Llavors, qui no podia acudir a la redempció en metàl·lic o a la substitució, es veia obligat a realitzar, resignadament, el servei militar, o bé a adoptar mesures que entraven ja dins la il·legalitat.

Amb el present article es pretén donar una visió aproximativa de la qüestió dels substituïts al territori geogràfic del Baix Gaià durant el període del Sexenni Revolucionari (1868-1874). Fins ara no es disposa de la informació suficient per arribar a formular afirmacions concloents, però el que s'aporta suposa ja un altre pas endavant en l'estudi dels aspectes socioeconòmics que envoltaven aquest mètode d'eludir el reclutament, al territori citat.

1. El clergat, però, gaudirà de l'exempció del servei militar fins ben entrat el segle XX.

OPOSICIÓ CONTRA LES QUINTES AL BAIX GAIÀ

Una de les qüestions que va proporcionar més suport popular als dirigents de la Revolució Gloriosa de 1868 fou la promesa de la supressió de l'odiosa *contri-bució de sang*. Però en constatar-se que la intenció de les noves autoritats era man-tenir el servei militar, bé que condicionats per la situació d'inseguretat i sobretot per l'inici de la guerra dels Deu Anys, a Cuba (1868-1878), la ira de la població no trigà a manifestar-se davant la convocatòria d'una lleva de 40.000 homes l'any 1870. Tota una onada d'amotinaments anti-quintes va recórrer el territori de l'Estat espanyol, assolint-se extrems de gran violència, com les rebel·lions de Barcelona i Gràcia. La majoria d'aquests incidents començaven sempre a l'entorn de l'acte de sorteig de mossos, en el qual es concentraven els joves que havien d'ésser sortejats i d'altres persones, tots ells units pel sentiment de rebuig a les quintes i, si la situació era, a més, crispada, de seguida saltava la guspira que en-cenia les actituds i les accions de protesta⁽²⁾. L'existència del perill d'avalots contra les quintes durant els actes relacionats amb aquestes, és palesa moltes vegades en els mateixos documents oficials de l'època –encara que no s'arribés a produir cap incident– com en aquest extracte referit a l'Ajuntament de Salomó:

“Día 17. (...) En este mismo dia se produce en sesion extraordinaria á la declaracion de soldados, cuyo acto tuvo lugar con el mayor órden. (...)”⁽³⁾

Durant la imminència del sorteig, molts joves, en cas de no poder pagar-se la redempció o la substitució, per tal d'evitar el servei militar optaven, bé per la fugida, fos en concepte de pròfug o desertor –abans o després de ser declarat soldat, respectivament–, l'auto-mutilació d'alguna part del cos que els impossi-bilités ingressar a l'exèrcit, o l'oberta rebel·lió que esclatava durant els amotina-ments. Al Baix Gaià, hem localitzat, fins ara, un cas de profugisme, a Salomó l'any 1870:

“ALCALDIA CONSTITUCIONAL de Salomó.

“Habiéndose ausentado del manso de Batá, término de la Llacuna, donde ser-vía de pastor, el mozo José Painous y Calbet, hijo de los consortes Pablo y Fran-cisca, de esta vecindad, y como á tal comprendido en la quinta del año actual; é ignorándose en la actualidad su paradero, se anuncia en este periódico oficial para que llegue á su conocimiento, y en su vista se presente á esta Alcaldía para ser tallado y filiado, y oído en su caso por si tiene algo que alegar; y no verificándolo le pasarán los perjuicios á que diere lugar.(...)”⁽⁴⁾

2. “Su carácter público permitió la asistencia de los interesados directos, de familiares, de novias, curiosos, activistas políticos, etc., que lejos de participar en un acto festivo y de exaltación patriótica, aprovechan dichas aglomeraciones para encender los ánimos, para solidarizar a todos los agraciados por el poder con los desgra-ciados protagonistas de los *números bajos*, como máximos representantes de la injusticia, como abanderados de las causas perdidas”, a A. Feijóo Gómez, “Quintos y protesta social en el siglo XIX español”, *Historia 16*, núm. 191, p. 20-22.

3. BOPT, núm. 99, 20-7-1870, p. 3.

4. BOPT, núm. 62, 23-5-1870, p. 2.

Un cop efectuat el sorteig, es passava a realitzar les operacions de declaració de soldats, i era el moment de presentar les al·legacions, si hi havia cap motiu que impedis el compliment del servei militar. Llavors, si una exempció no era acceptada per l'Ajuntament, s'havia d'acudir a la instància oficial immediata superior per poder reclamar, en aquest cas la Diputació Provincial, i si aquesta també la desestimava, la reclamació s'havia de dirigir després al Ministeri de la Guerra, el judici del qual era inapel·lable. No sabem si va arribar fins aquest nivell, però és el cas en què es va trobar un jove d'Altafulla, pertanyent a la lleva de 1869:

"Fue desestimada una instancia de D. Manuel Ramon, vecino de Altafulla, sobre redencion del servicio militar de su hijo a que dice viene obligado el Ayuntamiento, reservándose no obstante su derecho de acudir á donde corresponda. (...)." ⁽⁵⁾

Què hi havia a la base d'aquest rebuig tan generalitzat? Naturalment, la pròpia característica de la societat de l'època, eminentment rural en la seva majoria. Les famílies camperoles eren autèntiques unitats de producció on la contribució dels homes –pares i fills– en les tasques agrícoles era fonamental. L'absència d'algun dels components masculins de la família durant un llarg període suposava una pèrdua econòmica greu dins un sistema on encara predominava una agricultura gairebé de subsistència, sense gaires beneficis. A més, la mort del soldat constituïa una alta probabilitat, tenint en compte que el segle XIX a Espanya, dins i fora de la península, fou un període especialment ple de conflictes bèl·lics –guerra del Francès, independència de les colònies americanes, Trienni Liberal, guerres carlines, guerra de Cuba, Àfrica, etc., a més dels diversos pronunciaments militars–, que feien l'estada a l'exèrcit un perill permanent d'entrar en guerra. Però era també un risc a causa de les pèssimes condicions higièniques i sanitàries, la mala alimentació i les infeccions, focus constant de malalties que contribuïen a elevar la taxa de mortalitat de l'exèrcit⁽⁶⁾. En relació amb aquesta darrera circumstància, tenim el cas d'un soldat –substitut–, procedent de la Riera de Gaià, Pau Ramon Blanch, que va morir de febre groga a l'Havana l'any 1872⁽⁷⁾.

5. BOPT, núm. 88, 7-7-1870, pp. 2-3, "Extracto de la sesion celebrada por la Excm. Diputacion de esta provincia el dia 9 del mes de Diciembre de 1969". En una sessió celebrada abans, el 17 de novembre de 1869, ja s'havia tractat aquest cas: "Que informe el Ayuntamiento de Altafulla sobre una instancia de Manual Ramon, quejándose de no haber sido cumplidas todas las promesas hechas por aquella corporacion sobre redimir la suerte de soldados (...)", BOPT, núm. 71, 10-6-1870, p.1

6. Sobre la situació del servei militar al segle XIX, vegeu F. Fernández Bastarreche, "El servicio militar en España. Una epidemia de los tiempos contemporáneos", a *Historia 16*, núm. 140 (1987), 27-36.

7. Segons un comunicat de defunció expedit pel Capellà Castrense del "Batallón de Ingenieros del Ejército de Ultramar en Cuba", el dia 19 de novembre de 1872. Aquest document estava adjunt al testament que el soldat havia fet abans d'ingressar a l'exèrcit (AHT, not. J. Balcells, 6-7-1870, v. 2, sig. 7499, f. 786).

LA SUBSTITUCIÓ AL BAIX GAIÀ

La pràctica de la substitució per eludir el servei militar obligatori era coneguda durant el segle XVIII, no contemplada directament en cap llei ni en cap ordre de reclutament, però tolerada per les autoritats⁽⁸⁾. Tal com ja hem dit, no serà fins ben entrat el segle XIX, exactament el 1837, quan apareixerà en les lleis de reclutament la possibilitat legal de comprar un substitut per poder lliurar-se de la *contribució de sang*. En comparació amb l'altre sistema legal, la redempció en metàl·lic, la substitució era una mesura molt més *barata*, més assequible a les classes socials modestes –petits propietaris rurals, botiguers–, que disposaven d'un capital suficient; el nombre de persones que recorrien a la substitució podia variar en funció de la conjuntura econòmica (com més favorable, hi havia més possibilitat que l'adquisició de substituïts arribés a classes més baixes i vice-versa), i/o també segons el nombre de soldats de la lleva; així mateix, l'existència d'algun conflicte bèl·lic o situació d'inseguretat política estimulava aquest *comerç*⁽⁹⁾. No obstant això, per a aquestes classes modestes, la compra d'un substitut no deixava de ser una despesa onerosa⁽¹⁰⁾.

Una vegada legalitzada la substitució, la condició indispensable per poder-la dur a terme era que es realitzés de forma individual, és a dir, que quedés constància a la documentació de qui substituïa qui, ja que entrava en joc tot un seguit de reglamentacions, com veurem més endavant. A partir d'aquí sorgeix el que podem anomenar el *món de la substitució*, al voltant del qual es desenvolupaven diferents modalitats de contractes i hi intervenien diversos personatges, com diversos són els documents que s'hi refereixen.

1. Modalitats de substitució

Quan parlem de modalitats de substitució ens referim als subjectes que consten com a parts contractants en els documents de substitució, des del més simple en què figura el substitut i la persona que el paga –el pagador, en endavant–, fins a les associacions de quintos, els agents i les societats de quintes. De totes aquestes figures, que conformen una autèntica xarxa d'interessos, en trobem diferents casos relacionats amb poblacions del Baix Gaià.

8. Sobre l'existència de la pràctica de la substitució el segle XVIII, N. Sales, a *Història dels Mossos d'Esquadra*, observa que "La innovació més desagradable que el segle XVIII introduí a Valls van ser les quintes, el servei militar obligatori (...). No cal dir que a molts pobles, a la injustícia de la institució mateixa s'afegí la injustícia dels favoritismes locals (...). Però no faltaven voluntaris que, a canvi d'una bona retribució, estaven disposats a substituir el «quinto» rifat (...)", p. 46-47. També fa menció d'aquesta pràctica al segle XVIII F. Puell de la Villa, "La ordenanza del reemplazo anual de 1779", *Hispania*, LV/1, núm. 189 (1995), p. 212, "Otra práctica generalizada, ésta de carácter civil, fue la proliferación de *cornilleros*, individuos cuya manera habitual de ganarse la vida consistía en enrolarse o venderse en los pueblos como sustitutos y desertar cuando eran conducidos hacia el regimiento o nada más llegar a él."

9. Com a signe d'inseguretat hi ha diversos documents notariais que en són un reflex, com els compromisos matrimonials realitzats per soldats abans d'ingressar a l'exèrcit, o d'altres que, estiguin en actiu o en la reserva, volen garantir la manutenció i cerquen una persona que la faci efectiva en cas que el soldat en qüestió mori.

10. "(...), redimir un hijo del servicio era una necesidad más inmediata –y sensiblemente más cara– que darle un oficio o carrera", N. Sales, "Servicio militar y sociedad en la España del siglo XIX", a *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*, p. 212.

1.1 La substitució individual

És la forma més simple, com hem vist, en la qual intervenen dos subjectes principals: el substitut, o persona que ingressa al servei militar en lloc d'un altra, i el pagador, el que *paga* al substitut el seu compromís. Hi ha encara una tercera persona que trobem citada en els documents: el substituint, que alguna vegada pot ser el mateix pagador, però no és massa freqüent. A més del compromís adquirit pel substitut i el mateix acte del pagament, hi queden reflectides altres clàusules com les referents a garantir que, en cas de deserció del substitut, aquest retornarà els diners rebuts per la substitució. Així, el 1870, Pau Ramon i Blanch, teixidor, solter, de 20 anys, de la Riera de Gaià, és contractat per Isidre Recasens i Virgili, propietari, casat, de 27 anys, de la mateixa població, per substituir Antoni Recasens i Virgili, germà del segon, quinto número 4 en el sorteig de la lleva de la Riera de Gaià, per la qual cosa es paga al substitut la quantitat de 400 escuts; un cop fet el pacte i el pagament, s'assegura que *"para el caso de desertar del ejército [Pau Ramon i Blanch] destina el año de responsabilidad que impone la vigente ley de reemplazos desde ahora ofrece y se obliga á devolver al propio Isidro Recasens y Virgili los cuatro cientos escudos que de él ha recibido como premio de la substitution"*⁽¹¹⁾.

Una varietat dins la substitució individual és l'anomenat canvi de número i que tenia lloc entre mossos d'un mateix poble: als sorteigs per a la lleva que es realitzaven en cada població, a cada mosso corresponia, a l'atzar, un número determinat; perquè a algú toqués la sort de soldat havia d'obtenir un número que estigués entre l'1 i el corresponent al nombre de mossos que la població en qüestió havia d'aportar (per exemple, si un poble havia de proporcionar quatre soldats, tots els mossos que obtenien els números de l'1 al 4 havien de realitzar el servei militar); la resta, se'n lliuraven. Llavors, un mosso a qui hagués tocat la sort de soldat i no volgués anar al servei militar podia, mitjançant pagament, intercanviar el seu número amb un altre mosso a qui hagués tocat lliurar-se'n. Així, l'any 1871 al Catllar, Nicasí Elias i Güell, barber, solter, de 20 anys, es compromet a substituir, per canvi de número, Andreu Montserrat i Rovírosa —a qui havia tocat el número 2 en el sorteig— mitjançant la retribució de 800 pessetes⁽¹²⁾.

Si bé en el document de conveni de substitució quedava establerta la clàusula per garantir que no es perdés la quantitat pagada en cas de deserció del substitut —clàusula que no apareix en tots els documents—, la majoria de les vegades s'obligava el substitut a deixar en préstec la quantitat rebuda, o bé una part; una manera encara més segura d'evitar la pèrdua d'aquests diners. Així, continuant amb l'exemple anterior, Nicasí Elias i Güell deixa les 800 pessetes rebudes per la substitució en préstec al seu pare Josep Elias i Porta, propietari,

11. AHT, not. J. Balcells, 6-7-1870, T. 2, Sig. 7499, F. 776.

12. "Que por cuanto Andrés Montserrat Rovírosa le ha cabido la suerte de soldado y tocandole el numero dos por el cupo de dicha villa de Catllar, y el referido Nicasio Elias se ha comprometido a servir como sustituto por cambio de número", AHT, not. J. Folch, 5-9-1871, T. 2, sig. 7867, F. 1.133.

casat, de 46 anys. En cas de deserció s'estableix que aquests diners es retornaran al seu legítim amo. També s'estipula un termini de devolució del préstec –quatre anys–, a un interès del 6% anual⁽¹³⁾.

En relació amb la substitució trobem també altres documents com, per exemple, els testaments que els substituïts –i també els soldats de lleva *normals*– feien en ingressar a l'exèrcit, una mostra més de la inseguretats existent al voltant del servei militar. En el primer cas de substitució que hem assenyalat, Pau Ramon i Blanch, de la Riera de Gaià, fa testament i en el mateix document s'expressa el temor als perills que comporta el servei militar⁽¹⁴⁾.

1.2 Les associacions de quintos

Aquestes associacions eren constituïdes pels mossos d'una població als quals havia tocat la sort de soldat, per tal de recollir un fons de diners que els servís posteriorment per a adquirir substituïts. Un cop aconseguit aquest fons, es nomenava una persona que els representés –no calia que fos un quinto– el qual s'encarregava de contractar els substituïts, generalment a través d'agents o societats de quintos. Aquestes associacions de quintos no solament comptaven amb el suport de les respectives autoritats municipals, sinó que a vegades eren els mateixos ajuntaments els qui les fomentaven, o bé donaven directament el seu suport als mossos, ja fos amb donacions, ja fos organitzant actes benèfics per a la causa⁽¹⁵⁾. Altres institucions, fent-se ressò d'aquesta problemàtica, també contribuïen a recollir fons per als mossos de la quinta⁽¹⁶⁾.

Les poblacions del Baix Gaià no eren alienes tampoc a aquestes pràctiques associacionistes entre els quintos. Així, tenim Salvador Mercader i Martell, propietari, casat, de 28 anys, que actua el 1871 “*en calidad este segun afirma de comisionado de la Sociedad formada por varios jóvenes de Creixell para auxiliarse en la redencion del servicio militar*”; en aquest cas contacta amb Josep Clarà i Ciutat, de la “Sociedad Clará y Gil y Compañía”, i es contracta com a substitut Joan Caro i Calbet, pagès, solter, de Balaguer (Noguera)⁽¹⁷⁾. També s'ha trobat documentat el cas de Pere Salort i Bové, propietari, casat, de 52 anys, que actua “*en nombre de la Sociedad de concurrentes de la quinta de Catllar*”, contractant Joan Miracle i Ventura, pagès, solter, de 20 anys, igualment del Catllar⁽¹⁸⁾.

13. AHT, not. J. Folch, 5-9-1871, T. 2, sig. 7867, F. 1.107.

14. AHT, not. J. Balcells, 6-7-1870, T. 2, sig. 7499, F. 786. “Que teniendo en cuenta los peligros a que pueda verse expuesto durante el servicio militar de cuyo fuero goza ya actualmente deseaba otorgar testamento”.

15. “El Ayuntamiento [de Tarragona] ha acordado auxiliar con la suma de tres mil duros á los mozos de esta capital concurrentes á la quinta del presente año, al objeto de eximirlos del servicio de las armas.”, *El Tarraconense*, núm. 80, 21-3-1871, p.2. “El Ayuntamiento de Reus ha acudido á una rifa para determinar los beneficios de la misma á la redencion de mozos concurrentes á la quinta de este año.”, *El Tarraconense*, 14-4-1871, núm. 103, p. 2.

16. “Una compañía de aficionados, con objeto de procurar recursos á los mozos de esta ciudad [Tarragona] concurrentes á la quinta del presente año, dará mañana sábado un funcion en el Teatro, (...)”, *El Tarraconense*, núm. 90, 31-3-1871, p. 2.

17. AHT, not. J. Balcells, 12-9-1871, T. 2, sig. 7501, F. 633.

18. AHT, not. J. Folch, 17-8-1871, T. 2, sig. 7867, F. 1.041. A Pere Salort i Bové l'hem pogut localitzar almenys en cinc documents més contractant substituïts.

1.3 Els agents i les societats de quintes

Els agents de quintes es dedicaven a contractar substituïts i proporcionar-los a un particular, a associacions de quintes, als ajuntaments i, fins i tot, a les diputacions. Actuaven de mitjancers entre els substituïts i els pagadors, fossin aquests individuals o es tractés d'entitats. Els agents de quintes no eren precisament uns personatges ben vistos socialment, i moltes vegades es van trobar implicats en casos de frau, bé als mateixos substituïts o als pagadors⁽¹⁹⁾. En molts dels convenis de substitució, els agents de quintes bé apareixen com una de les parts contractants, o també com a observadors, indicant que són presents a l'acte. A vegades, però, no els trobem de cap d'aquestes dues maneres, sinó com a testimonis de l'acte que se celebra (hi són *casualment*?). És el cas, per exemple, d'Agustí Ventosa i Capdevila, un agent de quintes de Tarragona, que figura com a testimoni en el contracte del substitut Nicasi Elias i Güell⁽²⁰⁾ i en molts altres convenis de substitució; en alguns, aquest mateix agent sí que hi consta com a part contractant o com a observador.

Altres vegades aquests agents s'associaven entre ells i constituïen les anomenades societats de quintes, dedicades al proveïment de substituïts. Aquestes societats formaven part de tota una xarxa i un món dedicat al negoci generat per les substitucions i les redempcions, un autèntic mercat de soldats, en definitiva, on s'inclouen també les companyies asseguradores que, mitjançant el pagament d'una prima per part de l'interessat, asseguraven la previsió d'un substitut o la redempció en metàl·lic, en el cas que al mosso afectat li toqués la sort de soldat⁽²¹⁾. Tampoc aquestes companyies no es lliuraven de l'antipatia popular, tenint en compte, a més, que moltes es van veure implicades en casos de frau i estafa, tant a clients com als mateixos substituïts⁽²²⁾. La desconfiança envers aquestes companyies i els agents de quintes era manifesta també en la premsa de l'època:

"A cuantas personas se dediquen á agencias de negocios relativas á la próxima quinta parece que no se les consentirá semejante ocupación si previamente no acreditan que satisfacen la debida contribucion."⁽²³⁾

19. "La persona que se había encargado de procurar al Ayuntamiento de esta capital los sustitutos necesarios con los cuales librar del servicio á los mozos destinados al ejército activo, no se ha presentado oportunamente á cumplir su compromiso y ha sido preciso acudir á otro que se ha obligado á llenarlo.(...)", *El Tarraconense*, núm. 171, 23-6-1870, p. 2. També al Butlletí Oficial de la Província s'adverteix contra les accions dels anomenats "Agentes de quintas", BOPT, núm. 45, 8-4-1868, p. 1.

20. AHT, not J. Folch, 5-9-1871, T. 2, sig. 7867, F. 1.133.

21. A. Feijóo Gómez, op. cit. p. 26, "Al amparo de la redención y sustitución aparece un lucrativo negocio monopolizado por las compañías de seguros y agencias de negocios. N. Sales, op. cit. p. 261, "Todos los cálculos de las sociedades de seguros contra quintas se basaban naturalmente en la existencia de cierta proporción de excedentes de cupo, sin la cual no habría habido seguro de quintas posible. Los seguros de los que sacaban «bola alta» eran los que permitían pagar la redención de los que sacaban «bola baja»."

22. A. Feijóo, ibíd. p. 6, "Estas empresas aseguradoras, junto con las agencias de negocios encargadas de contratar sustitutos o llevar a cabo el papeleo de la redención, fueron acusadas de engañar a sus clientes con ofertas irreales, de no pagar lo convenido a los sustitutos y de quiebras fraudulentas que dejaban a los asegurados en la calle".

23. *El Tarraconense*, núm. 145, 26-5-1871, p. 2.

A Tarragona, l'any 1869 es va crear una "Sociedad de quintas", amb aquest nom, constituïda per tres agents, dos de Barcelona, Francesc Esclusa i Soler (a) Morera, i Isidre Vilella i Curulla, i un altre de Sant Martí de Provençals, Bartomeu Solé i Serra⁽²⁴⁾. Aquesta societat, formada expressament per a la quinta d'aquell any, va signar un contracte col·lectiu de trenta-sis substituïts amb l'Ajuntament de Tortosa per altres tants mossos d'aquesta ciutat⁽²⁵⁾. Almenys un dels substituïts contractats era procedent del Baix Gaià, Nicasi Mestre i Vidal, pagès del Catllar, de 20 anys, el qual va ser contractat per un dels esmentats agents, Francesc Esclusa, especificant-se al document del conveni que Nicasi Mestre "*se compromete y obliga á servir en el ejército como substituto de uno de los mozos por el cupo de Tortosa en la quinta del corriente año*"⁽²⁶⁾.

Dos anys després, el 1871, tenim constància de la constitució a Tarragona d'una altra companyia, la "Sociedad Clará y Gil y Compañía", formada per alguns agents de quintes de la ciutat, entre ells, Josep Clarà i Ciutat i Josep Gil i Castellví, socis principals, localitzats ja en documents anteriors actuant en solitari, dedicats al proveïment de substituïts i a facilitar la redempció en metàl·lic⁽²⁷⁾. Amb les societats, la documentació al voltant de la substitució es duplica: d'una banda, hi ha el contracte que la societat signa amb el pagador, individual o col·lectiu, i de l'altra el que signa la societat amb el substituït. És a aquesta companyia damunt esmentada on acudeix l'associació de mossos de Creixell, per comprar el substituït Joan Caro i Calbet, de Balaguer. En el conveni signat amb l'associació de Creixell s'especifica que "*si el substituto Juan Caro y Calbet desertare del ejército dentro del año de responsabilidad que impone la ley de reemplazos la Sociedad Clará y Gil y compañía quedará obligada a sus costas, a cuenta y riesgo de poner otro substituto apto o idóneo ó á redimirle el servio en metalico y así mismo de indemnizar al susbituido todos los gastos, costas y perjuicios que por ello le irrogasen*"⁽²⁸⁾. No obstant l'activitat que dugué a terme la "Sociedad Clará y Gil y Compañía", es dissolgué un any després per no haver obtingut els resultats econòmics esperats⁽²⁹⁾. Val a dir que en comparació amb altres contractes, els seus resultaven molt cars per al pagador, mentre que els substituïts cobraven una quantitat molt baixa.

24. AHT, not. J. Folch, 15-8-1869, T. 2, sig. 7862, F. 738.

25. AHTE, Actes Municipals de l'Ajuntament de Tortosa, 4-9-1869, F. 176-178.

26. AHT, not. J. Folch, 24-7-1869, T. 2, sig. 7862, F. 660. Curiosament, la data d'aquest contracte és anterior als altres dos documents, el de la constitució de la companyia i el del contracte amb l'ajuntament tortosí, cosa que evidencia que tots els acords es feien verbalment amb anterioritat, i es formalitzaven després.

27. Per a la constitució de la "Sociedad Clará y Gil y Compañía", AHT, not. J. Balcells, 16-3-1871, T. 1, sig. 7500, F. 129. De la seva constitució se'n fa ressò la premsa, "Deseamos toda clase de prosperidad á la empresa de sustitucion y redencion de quintos que se ha establecido en esta ciudad conocida con el nombre de Clará y Gil y compañía, de la que daremos mas noticias en otro número", *El Tarraconense*, 19-3-1871, núm. 78, p. 2.

28. AHT, not. J. Balcells, 12-9-1871, T. 2, sig. 7501, F. 633.

29. AHT, not. J. Balcells, 6-5-1872, sig. 7503, F. 367.

2. Perfil social de substituïts i pagadors al Baix Gaià

En aquest darrer apartat es tracta d'analitzar les característiques dels qui més directament es veien implicats en el món de la substitució: els substituïts i llurs pagadors. Pel que fa als substituïts localitzats dins aquest període del Sexenni a la zona del Baix Gaià, són majoritàriament camperols, encara que també hi trobem un ferrer, un barber, un peó de paleta i un teixidor. La seva edat oscil·la entre 20 i 24 anys, són solters i, gairebé tots, analfabets. Si bé el mòbil econòmic era el que impulsava aquests joves a ingressar a l'exèrcit com a substituïts, malgrat la mala premsa de la institució castrense, caldria esbrinar més a fons els motius, i si hi eren induïts per algun membre de la família, o per la precària situació familiar, o totes dues coses alhora. Això es pot deduir pel fet que a vegades la quantitat obtinguda per la substitució era deixada en préstec a algun membre proper de la família, com és el cas del barber Nicasi Elias i Güell, que la deixa al seu pare, Josep Elias i Porta, com hem vist abans. Una altra dada que ens ajuda encara més a poder intuir la situació de l'economia familiar del substituït, és el fet de pertànyer a una família nombrosa, segons veiem reflectit en els testaments. Dels que hem pogut localitzar, fets per substituïts, la majoria, doncs, pertanyen a famílies nombroses, i solament en un cas on això no es dona, el testador és orfe de pare.

Respecte dels pagadors, són en general pagesos i/o propietaris –tret d'un metge cirurgià i un espadenyer–, d'edats compreses entre els 45 i els 58 anys, encara que en alguns casos resten fora d'aquesta banda d'edats i són més joves (20, 25, 27 i 28 anys); tots ells casats, però també trobem tres vidus i dos solters. Si bé entre ells n'hi ha que són representants de les associacions de quintos, l'interès per la compra d'un substituït vindrà determinat sobretot pel fet de lliurar un familiar de l'acompliment del servei militar (fill, germà o un mateix, com és el cas d'un d'ells), sigui per evitar-li uns anys en què la seva vida corri un perill evident, sigui per interessos dins la pròpia economia familiar, o per ambdues raons.

Si comparem el nombre total de substituïts localitzats al Baix Gaià entre 1868 i 1874 (10), amb el total de pagadors procedents de la mateixa zona (17), podem deduir, com a hipòtesi, que aquest territori compra més substituïts que no pas en proporciona, la qual cosa evidencia, en principi, una situació econòmica més pròspera i un nivell de vida més elevat, en comparació d'altres zones de Catalunya al mateix període, com el cas, per exemple, de la comarca de la Terra Alta, on s'observa el fenomen contrari, és a dir, hi ha més substituïts que no pas pagadors⁽³⁰⁾.

30. J.A. Collazos, "La resistència contra les quintes al segle XIX. La qüestió del substituït a la Terra Alta", comunicació presentada a les Segones Jornades d'Estudi sobre la Terra Alta, Batea, del 27 al 29 d'octubre de 1995.

CONCLUSIONS

La recerca d'un substitut, malgrat el seu suport legal, no deixava de ser una manifestació més del rebuig popular contra les quintes, sobretot enmig d'una societat majoritàriament rural, on el treball dels homes era fonamental dins l'economia familiar. Paradoxalment, per al substitut suposava l'oportunitat d'obtenir uns guanys materials els quals, possiblement, no podia aconseguir en la seva vida diària, immers en una situació familiar molt precària (sumant-hi el fet de pertànyer a una família nombrosa, ser fill de vídua, etc.) i treballar en un ofici poc remunerat.

Al voltant de la substitució es va desenvolupar tota una xarxa d'interessos, començant pels mateixos quintos, que arribaren a crear associacions per a recollir un fons a fi de deslliurar-se del servei militar, fins als que van veure l'oportunitat de dur a terme un negoci lucratiu, sorgint així els agents i les societats de quintes, amb l'objectiu de proporcionar substituïts o fons per a les redempcions, organitzant-se un autèntic tràfic humà.

El Baix Gaià no va ser aliè a tot aquest entramat, com s'ha pogut demostrar a través de tots els casos concrets que hem esmentat al llarg de l'article; i encara que de manera hipotètica, s'ha pogut deduir que, en aquest territori, predominava la compra de substituïts per als seus quintos en lloc de proporcionar-los, cosa que reflectiria una posició econòmica més favorable respecte a d'altres territoris de la geografia catalana i de la resta de l'Estat.

ABREVIATURES UTILITZADES A LES CITES

AHT	Arxiu Històric de Tarragona
AHTE	Arxiu Històric de les Terres de l'Ebre
BOPT	Butlletí Oficial de la Província de Tarragona
F.	Foli
Not.	Notari
Sig.	Signatura
T.	Tom

BIBLIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS

1. Llibres

- SALES, Núria: *Història dels Mossos d'Esquadra. La dinastia Veciana i la policia catalana el segle XVIII*. Editorial Aedos (Biblioteca Biogràfica Catalana, núm. 33). Barcelona, 1962. 266 pp + 15 làm.
- SALES DE BOHIGAS, Núria: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Editorial Ariel (Ariel Quincenal, 106). Esplugues de Llobregat, 1974. 277 pp + 1 f.s.n.

2. Articles

- COLLAZOS RIBERA, Josep Antoni: "La resistència contra les quintes al segle XIX. La qüestió dels substituïts a la Terra Alta", a *Actes de les Segones Jornades d'Estudi sobre la Terra Alta* [en procés d'edició].
- FEIJÓO GÓMEZ, Albino, "Quintos y protesta social en el siglo XIX español", *Historia 16*, núm. 191 (1992), 19-30.
- FERNÁNDEZ BASTARRECHE, Fernando, "El servicio militar en España. Una epidemia de los tiempos modernos", *Historia 16*, núm. 140 (1987), 27-36.
- PUELL DE LA VILLA, Fernando, "La ordenanza el reemplazo anual", *Hispania*, LV/1, núm. 189 (1995), 205-228.

3. Arxius i Hemeroteques

- Arxiu Històric de Tarragona
- Arxiu Històric de les Terres de l'Ebre
- Fons d'Hemeroteca de la Casa de Cultura (Tarragona)
- Hemeroteca Caixa Tarragona